KOVÁCS ESZTER

Az Esszék árnyékában: Montaigne Útinaplója

Bevezetés[1]

Montaigne az *Esszék* III. könyvében beszél utazásairól, saját magáról, mint utazóról, az utazási kedvről vagy – éppen ellenkezőleg – az utazás hívságáról. *Útinaplój*a Magyarországon a szélesebb közönség előtt mindeddig mégis ismeretlen maradt. 2016-ban merült fel az ötlet, hogy – tizenöt év elteltével az *Esszék* teljes magyar nyelvű fordításának megjelenése után – érdemes lenne új Montaigne-fordítást készíteni. Az *Útinapló* szinte magától értetődő javaslat volt e felvetés után. Bár Montaigne főművének egyöntetűen az *Esszék*et tekintik, nemzetközi szinten az *Útinapló* iránti érdeklődés is komoly volt a XX. század során, az elmúlt években pedig újra megélénkült.

Montaigne utazása 1580 júniusától 1581 novemberéig tart. Bordeaux vidéki kastélyából először Párizsba megy, III. Henriknek személyesen adja át az *Esszék* egy példányát. Párizs után az ostrom alatt álló La Fère-nél áll meg, de még az események vége előtt továbbindul: Lotaringián, Svájcon, Németországon és Tirolon át jut el Itáliába. Utazása során gyógyfürdőket keres fel terápiás céllal.[2] Bár elsősorban gyógyulni kíván, elfoglaltságai, érdeklődése, találkozásai magukon hordozzák a humanista európai körút jegyeit. Montaigne útitársai – öccse, sógora és két fiatalabb barátja[3] – valamint néhány embere kíséretében utazik. Az útról először titkára, majd ő maga vezet naplót. A szöveget franciául, egy rövidebb részét Rómában sajátos olasz nyelven írja – mint mondja, e másik nyelvet is kóstolgatja egy kicsit –, majd franciául fejezi be. Róma után három hónapot tölt a toszkán gyógyfürdőkben. Az *Útinapló* szerkezete az útvonalat követi: az utazás összesen tizenhét hónapig tart, és Montaigne más útvonalon – Milánó és Lyon felé – tér haza Guyenne tartományba.

Az *Útinaplót* Montaigne élete során nem ismerték meg, minden bizonnyal nem is kiadásra szánta. Az eredeti kéziratot 1770-ben fedezte fel Joseph Prunis périgord-i pap és történetíró. Ő azonban a szöveg kiadásakor ki akarta hagyni a kézirat jó ízlést sértő vagy általa érdektelennek tartott részeit. A Montaigne-kastély akkori ura, Charles-Joseph de Ségur gróf ezért a

[1] A bemutatás elkészítéséhez felhasználtam François Rigolot bevezetőjét az *Útinapló* kritikai kiadásában: Michel Eyquem de Montaigne, *Journal de voyage*, éd. par François Rigolot, Paris, PUF, 1992, v–xxxvi.

[2] Montaigne indulása előtt már jó ideje vesekővel és vesehomokkal küszködik. A mai olvasó számára helyenként meghökkentő, hogy milyen eljárásoktól várták a XVI. században a gyógyulást erre a gyakori problémára, és könnyen az a benyomása támadhat, hogy a homok és a kövek eltávozása valójában inkább magának az utazásnak, mozgásnak, aktivitásnak volt köszönhető, mint az alkalmazott gyógymódoknak.

[3] A kísérők neve a fentiek sorrendjében: Bertrand de Mattecoulon, Bernard de Cazalis, Charles d'Estissac és François de Hautoy.

kéziratot inkább Párizsba küldette. Ám még ezelőtt egyes részeiről kéziratos másolatot készített Guillaume-Vivien Leydet történész, Prunis barátja (ez az ún. *copie Leydet*).

A kézirat Párizsban Meusnier de Querlon-hoz, a királyi könyvtár levéltárosához került, a szöveget először ő adta ki. Az olaszul írt rész átiratát Giuseppe Bartoli olasz filológus készítette el. Az *Útinapló* 1774-ben jelent meg először Párizsban, két év alatt összesen öt kiadása készült. Az eredeti kézirat azonban elveszett, ezért a XVIII. századi kiadások valamelyike a modern szövegközlések alapja. A Leydet-féle másolatot, amely ma a Bibliothèque Nationale de France tulajdona, 1980-ban találta meg és ismertette François Moureau. A másolat az *Útinapló* francia kiadói előtt számos fontos részletet világított meg. A szöveg azonban még így is számos helyen nehezen értelmezhető: ilyenkor felmerül a kérdés, hogy átirati hibáról lehet-e szó. Egyes kiadók ezekben az esetekben javasolnak egy feltételezhetően helyes vagy a helyeshez közelebb álló olvasatot, ám az eredeti kézirat hiányában ilyenkor csupán megoldási lehetőségekről van szó. Az olaszul írt részt Meusnier de Querlon franciára fordította, a kor szabad fordítási normáinak megfelelően, nemrég azonban külön kritikai kiadása is készült, mai francia fordítással.[4]

Az *Útinapló* nem az utazás elején kezdődik. A titkár által készített rész Beaumont-nál indul, mintha Montaigne a francia területet elhagyva bízná meg egyik írástudó emberét azzal, hogy készítsen feljegyzéseket (Lotaringia e korban autonóm tartomány volt, francia és németajkú lakossággal). A titkár „Montaigne úr" tapasztalatairól beszél, vagy többes szám első személyben ír, időnként szabad függő beszédmódban jegyzi le gazdája gondolatait. Több rész esetén egyértelmű, hogy Montaigne utasításait követi a leírások elkészítésekor, valamint az is, hogy Montaigne utólag átolvasta a titkár által írt részeket, és itt-ott egy-egy kiegészítést tett. A jegyzetek végigkísérik az odafelé tett utat, az első római jegyzeteket még a titkár készíti, végül elhagyja a társaságot. Nem derül ki, hogy mi volt távozásának oka, ám néhány nap szünet után (utolsó bejegyzése február 12-én készül, Montaigne első feljegyzései pedig február 16-án) ura saját maga folytatja az *Útinaplót*. Bár arra utal az első sorokban, hogy nem nagy kedve van átvenni e feladatot, a szöveg maga nem ezt mutatja: úgy tűnik, hogy Montaigne örömét leli az úti jegyzetek folytatásában.

Jóllehet csupán úti jegyzetekről és nem előzetes elképzelés alapján megalkotott útleírásról van szó, a szöveget számos okunk lehet elolvasni. A műfaj sajátosságainak megfelelően mindenféléről szó esik benne, amire az utazás alkalmat ad vagy adhat. Megtudjuk, hogy a híres Guise-ek édesanyja – bár nyolcvan éves elmúlt – még nap, mint nap gyalogol. Olvashatunk leírást a korban modernnek számító vízátemelő szerkezetről a Rajnán, és azt is megtudjuk, hogy Montaigne egy-egy vidéken milyennek látta a nőket. A svájci protestáns városokban minden alkalmat megragad arra, hogy a különböző felekezetek teológusdoktoraival beszélgessen a dogmatika és a szertartás formaságainak különbségeiről. A titkár Rómában leírja a pápánál tett rövid látogatást, mely aligha több formaságnál, bár Montaigne XIII. Gergelyhez is eljuttatja az *Esszék* egyik példányát. Azt is megismerjük, milyen fortélyokkal éltek a fogadósok a Róma felé vezető út mentén, hogy az utazókkal borsosabb árat fizetessenek.

A titkár szerepére érdemes kitérni. Egyes részekből úgy látható, hogy nem mindig diktálás alapján vagy utasítást követve jegyzetel, hanem némi önállósága is van. Képességei vita tárgyát képezték Montaigne kutatói között: kompromisszumként kijelenthetjük, hogy nem

[4] Michel de MONTAIGNE, *Journal de voyage. Partie en italien*, édition critique d'Élisabeth SCHNEICKERT et Lucien VENDRAME, Paris, Classiques Garnier, 2012 (Études montaignistes nº 61).

egészen szerző, de nem is mindig csak írnok. Montaigne véleménye egyes helyeken elég jól elkülöníthető e feljegyzésekben is, és időnként stílusát, szófordulatait is felismerhetjük. François Rigolot értelmezése szerint Montaigne a titkár jegyzeteit átolvasva még nem törődött a hangok, az elbeszélésmód, az elbeszélő vagy megfigyelő személy szavainak keveredésével. Minden bizonnyal azért, mert a kézirat nem végleges, nem kiadásra szánt szövegállapotot tükrözött.

A gyógyfürdőkben tett látogatás során készült feljegyzésekből megismerjük a korabeli gyógymódok legbizalmasabb, legkellemetlenebb részleteit is, ám Montaigne – saját maga által készített jegyzeteiben – helyenként ironizál is leírásai felett. Véleményét mégsem találhatjuk meg, mégsem olvashatjuk ki könnyen vagy egyértelműen a szövegből. Tudjuk, hogy melyik fogadóval volt elégedett, hol mi keltette fel az érdeklődését. Nem fűz azonban véleményt a Szent Bertalan-éj eseményeit megörökítő freskóhoz. Nem mulasztja el, hogy misére menjen, ha alkalma van rá, mégis fontos számára, hogy egy zwingliánus teológussal beszélgessen. A romokról és műalkotásokról időnként feltűnően röviden ír. A technikai újítások, épületek, kertek, szökőkutak bemutatása azonban jóval figyelmesebb, aprólékosabb. Az olaszul írt rész szintén mindmáig talányt jelent. Montaigne – saját bevallása szerint – próbát tesz, megkísérli „beszélni" e nyelvet. Mielőtt újra franciául írna, leszögezi, hogy könnyen, de kétségkívül helytelenül beszél (és ír) olaszul.

Bár az *Útinapló* mindig is az *Esszék* árnyékában maradt – jobban mondva 1770-ig a kastély egy ládájába zárva, – nem mondhatnánk, hogy ne lenne jelentős szerepe a nemzetközi Montaigne-kutatásban. Franciául 1906 és 1992 között tizenöt kiadása jelent meg, közülük kettő Montaigne *Összes művei*ben, a többi önálló kiadásban. Több nyelvre lefordították, köztük angolra, németre, olaszra és spanyolra, egyes nyelveken ezek közül több fordítása is létezik. A *Montaigne Studies* 2003-ban tematikus számot szentelt az *Útinaplónak*; 2016-ban pedig Montaigne valós, lehetséges és elképzelt utazásairól jelent meg egy kollektív tanulmánykötet.[5]

Felmerülhet bennünk a kérdés, hogy az *Útinapló* milyen olvasóközönség érdeklődésére tarthat számot. Montaigne életműve egyszerre foglalkoztatja az irodalom- és a filozófiatörténészeket, a leírások azonban a korszakkal foglalkozó történészek figyelmére is érdemesek. De általában véve kezébe veheti a szöveget bárki, aki a XVI. század Európájáról szeretne olvasni. Aki több időt tud erre szánni, keresheti benne Montaigne gondolatait, elmélkedéseit is, ám viszonyát mindahhoz, amit lát, megtapasztal, a szövegből mintegy ki kell bontani, ki kell hámozni. Azt azonban jól tudjuk, hogy az utazás felélénkíti, és ha újat láthat, az kárpótolja betegségéért, görcsös fájdalmaiért, fáradalmaiért. Olvasás közben azt is megértjük, hogy utazásában egyszerre van jelen a megtervezett út, az előre meghatározott célpontok felkeresése, és a váratlan, kínálkozó látnivalók miatt tett kitérők. Útját tehát csak ezért tervezte meg, hogy szükség esetén újratervezze. Számos részlet összevethető az *Esszék* egyes fejezeteivel, így – ha valaki komolyan el szeretne mélyedni Montaigne életművében, – az *Esszék* három könyve mellett az *Útinaplót* is nyugodtan íróasztalára készítheti.

Az *Útinapló* megismertetéséhez választott részlet Montaigne első római feljegyzéseivel kezdődik, és Ostiában tett kirándulásával ér véget. Az *Útinapló* teljes terjedelmű fordítása várhatóan 2018 végén jelenik meg a L'Harmattan Kiadó Rezonőr sorozatában.

---

[5] Philippe DESAN (dir.), *Montaigne à l'étranger : voyages avérés, possibles et imaginés*, Paris, Garnier, 2016.